

ئاراسته فكريه كاني دهر باره ديموكراسي ... د . شهونم يه حيا

ئەمىرماناي ديموكراسي له كهسكهوه بـ يه كـكى ديكه ده گـردـت و بـيه هـر ئەكتەرـكى كـمهـايهـتى پـناسهـيهـكـ ياخود ماهيهـتـكـ به ناوهرـكى ئەم كـنسـپـته دهـدات ، ئەمەش به گوهرى ئاستى فيكرى و تـگـهـيشـتنـى ، كـرـكى ديموكراسي لاي هەندـخـى له رـزگرتـن له بيروبـچوونى يه كتر ، يان هـفتارـكى ئەخلاقى و عهـقـانى ، لاي بهـشـكى تريان كهـلتووره ، يان خزمهـتگوزاريه يان سياسهـته ، يان ئەوهـتا ئەم سيستهـمه بوونى نيه ، ئەم كـنسـپـته هـر تهـنيا لهـسەر ئاستى تاكه كهس پـناسهـى جياوازي بـناكرـت ، بهراوردىكردى فـرمى ديموكراسيش وهـكو سيستهـميش لهـسەر ئاستى وـلتان ماناو وـلـناي جياوازي هـيه .

Demos ديموكراسي بـ سەردەمى يـلـلـانى كـن دهـگـرـتهـوه ، له دوو وشه پـكها تووه

واتا دهـسهـلات يان حوكم ، بهـيهـكهـوه ديموكراسي Cratia ديمـس ماناي خـهـكـلهـگـه كراسيا
"حوكمى گەل"

ئەو پـناسهـى كه بـ ديموكراسي كراوه ، بهـوهـى دهـسهـلاتى گەلهـلهـگە هـهـقيقهـتدا ناگونجـت ، چونكه هەندـكهس ديموكراسي له چوارچـوهـى پـرـسهـى هـهـبـزاردندا كورتى دهـكهـنهـوه وناكرـت ديموكراسي تهـنيا ببـستـرـتهـوه به سيستهـمى سياسى ، هەندـكى تـريش لهـو بـوايهـدان كه ديموكراسي شيوازيـكى مامـهـكردى دادپەرورانهـيه لهـگە هاوـلتياندا .

ئەمىرماناي ديموكراسي لهـو پـرسانهـيه كه زـرتـرين مشتومـ و راوبـچوونى جياواز هـهـدهـگـرت . لهـبهـرئـهـوهـى ديموكراسي لهـسەرئاستـكى فراواندا ئاراستهـى فيكرى جياواز تـدا بهـدى دهـكرـت ، واى كردووه ئەم كـنسـپـته ناديار و قسهـکردن لهـسەر ديموكراسي راستهـقينه زهـحمەت بـت . ئەگەر نهـتوانين پـرنسـپ و پـهـور و تايبهـتمهـنديهـكانى ئەم چهـمكهـلـكـ جيانهـكهـينهـوه و جـبهـجـ نهـكهـين ، ئەوا هـر لهـ چوارچـوهـى قسهـى رووتدا دهـمـنـتهـوه .

ئەرسـتـ پـوابوو كهـ" ديموكراتى يهـكـجـر نيه ، بهـكو جـرهـكانى زـره ، ئەم جياوازيهـى نـوان جـرهـكانى ديموكراسيش تا ئەمىرمان دهـبيندرـت"

دـفـيد بيتهام و كـفـين بويل پـيان وايه به وـلتـكـ دهـلـن ديموكرات

که حکومت ته که ی له ګای هه بژاردنه وه به دهسه ات ګه یشتب ات

به ام بادیه بچوونکی جیاوازتر هه یه پ وایه " هه بژاردن پر سه یه کی " فریودانه " ته نها دهسته وازه یه که ب دیموکراسی ساخته ، نه و دیموکراسیه ی که حزب و رځخراو دروستیان کردووه ، نه و باس له سزی هاو اتیان له خپشانندان و هه بژاردنه کان دهکات ، ده ی " هه موو نه و سزداریه له لایه ن رځخراو ګ یان ګرووپ ګ یا پارت ګ که وه مه نیف استکراوه "

به یه ر س پ وایه " نرخ دیموکراسی راسته قینه ته نیا له سر سه ندوقه کانی ده نگداندانیه ، به ګو له ووشیار هاو اتیان دایه " بیرکردنه وه و دیدګای بیرمه ندان له سر دیموکراسی و به دیموکراتیزه کردنی ګ مه ګه به پ ق ناغه کان بووه ، ب نمونه "ژان ژاک ر سو و ت ماس ه بز " ب دروستکردنی دهو له ت باس له " ګر بهستی ګ مه ایه تی " له ن وان دهسه ات و هاو اتیان دهکن ، نه مهش به یه ګ له پرنسیپه کانی دیموکراسی داده نر ت ، به ام نه م ګر ی به سته ی هاو اتیان له ګه دهسه ات راسته خواستی کی گشتیه به ام ویستی هر نه کتر کی ګ مه ایه تی له ګه دهسه ات ب بونیادنانی دهو له ت جیاوازه ، ب نمونه که س کی چه ویستی جیاوازه له که س کی ګ نس رفاتیف ، یا فیم نسته ګ له ګه که س کی ئاینی نه مانه هه موویان به ش وه یه ګ ده یان نه و ت لګه دهسه ات ګر ی به ست نه نجام بدن .

هه به ته کارکردن به پ وهرو پرنسیپی عه قانی له به وه بردنی ګ مه ب نه مایه کی ګرنگی دیموکراسی هه قیقیه ، تا ده گاته نه وه ی ر س ه فزی فیکری دیموکراسی نو نه راتیکردن دهکات و بانګه شه ب دیموکراسی راسته وخ دهکات ، به یه کاریګه رییه کانی فیکری ر س له سر یه که م دهستوری فره نسی و به ګه نامه کانی مافی مربوو ، یه ګ له و دهسته وازانه ی ر س که ناوبانګ کی زری هه یه ده " مر ق به ئازادی له دایک ده ب و به ئازادی ده ژیت و ده ب له مافه کانیان یه کسان بن ، نه مهش ب ته یه ګ له سرچاوه کانی مافی مر ق .

به ام نیچه بچوونکی دیکه له سر پرسى ئازادی و بوون هه بوون ، پ وابوو سنووری ئازادی مر ق دیاریکراوه له ن وان بوونی و مهرګ دا "

هه روه ها سپینا له و فیله سوفانه بوو که پشتگیری سیستمی پادشایه تی نه ده کرد وه کو چن " ه بز " ته فزیلی نه و سیستمی کردبوو ، سپینا زا هه موو نوم ده کانی له سر بونیادنانی دهو له تی دیموکراسی له فره نسا چ کرده وه ، پ وابوو حوکی دیموکراسی له هه موو سیستمه کانی دیکه له سروشته وه نزیکه ب دابینکردنی ئازادی تاک ،

هەر ئه‌ویش بو پـښنـیاری ئه‌وه‌ی کرد هه‌موو ره‌گه‌زکـی نـږ له ته‌مه‌نی بیست سا‌پیه‌وه مافی به‌شداری ده‌نگدانی هه‌بـت ، ئه‌م بـځونه‌ی سپینـڅا دوا‌ی سـځ سه‌ده جـځبه‌جـځرا .”

له فهره نسا قڤ ناغه كانى پڤدانى ماهيت به ديموكراسى له سهرده مانڤك له بهرامبهر دهسه اته كانى كه نيسه و چاكسازى ئاينى پڤناسه يه كيان به ديموكراسى دابوو ، له پڤناو ئازادى تاك ، پاشان قڤ ناغككى ديكه دهست پڤدهكات ئه ویش سهرده مى پادشاهيه تيه له فهره نسا به تايبه تى له سهرده مى شڤڤشى فهره نسى له ساڤى 1789 پرسه كانى مافى مرڤق و ديموكراسى به ره به ره له گه شه سهندن دابوو، دواى ئه و سهرده مى ناپلئون پڤناپه رت له ساڤى 1799 چه ند بڤيارڤك له باره ي گه ا نه وه ي مافى كڤچه رانى فهره نسى و ئازادى و عه قيد و بىرو ا بڤه موو هاو اتيان ، له به يانڤكدا ناپلئون ده ڤڤ ”خه ڤك پڤويستى به يه كسانيه نه ك ههر ته نيا ئازاد” پاشان له سهرده مى لويىس فليپ به هه مان شڤوه ديموكراسى هه هندككى ديكه له خه ده گرت ..

[illegible]

بـایه به لای ئه و گـرنـگه بو که ئه کـتـهـری کـمـه بـایه تی به فـهـلسـه فـایه کی
سیاسی پـزـه تیـف پـهـروـه رده بـکـرت، هـهـر ئه مـهـش وای له تـرین ده کات
دوباره سـسـیـلـلـژیا هاوچه رخ پـنـاسه بکات به دوباره دیراسه کردن له
ره فتارو عه قـایه تی ئه کـتـهـری کـمـه بـایه تی له ناو دامه زراوه کان، بـایه
لـه رده دا ده گه یـنـه ئه وهی که گـرنـگه له رـگـای دامه زراوه کانی کـمـه بـایه گه
کار له سهـر دیراسه ی حـایه تی ئه کـتـهـری کـمـه بـایه تی له ناو دامه زراوه کان

بکریت، به نام لهره دا دهکوهینه ناو ئیشکالیه تـک له شیکردنه وه کانهمان، له نهوان سروشتی خـسکانه ی ئه کتهری کـمهـایه تی کورد له روی کـمهـایه تیه بـ کهلتوری دیموکراسی و ئه کتهری کـمهـایه تی له نهوان دامه زراوه کان، ئه و پرسیاره له لمان دروست ده بـ ئایا دامه زراوه کان سروشتی دیموکراسی خـسکانه ی ئه کتهری کـمهـایه تی کوردیان شـواندوه؟ گرنگه کهلتوری دیموکراسی رـکـبـخـرت و گه شـی پـ بدرت له هه مو لایه نه کانی کـمهـایه تی و سیاسی و ئابوری، ئه مه ش پـویستی به ئه کتهری کـمهـایه تی لـهاتو و به تواناو ئه و کهسانه یه که رـیـان هه یه له دروستکردنی ئه کتهری کـمهـایه تی دیکه، به تایبه تیش له نهوان دامه زراوه پهروه ردییه کان، چونکه دامه زراوه پهروه ردییه کان له هه رـمی کوردستان دامه زراوه ی هه قیقی نین. بگره له لایه ن حیزب و گروهه وه هه یه نه کراوه و نهوان ئه و کهلتور و ئه کتهره پهروه رده یان ده وـت، له گه سیستم و سـا و یاسا و بهرزه وه ندیه کانی نهوان بگونجـت.

ههروه ها “ئالان بادیه” رـکی دیا ری له شـشی میو 1968 ی فـره نسی هه بو، یه کـک له دروشمه کانی ئه م شـشـه “ههـبـژاردن تهـیهـک بـ گه مژه کان”، بادیه ده پرسـت؛ ئایا ها وـاتیان هه مویان به ئاگان یان کار به م رسته یه ده کهن؟ له و بـوایه دان گوتار و دانپـدانانه کانی کاندیه کان به کهـکی نهوان دـن و ئازار و ناخـشیه کانیان کهم ده کاته وه!

بادیه دهـی له کام وـاتی دونیا که به دیموکراسیترین وـات ناسراوه هه ر ئـلیگارشـک (دارایی و میدیای و سیاسی) هه یه نه ی کردـت ته سه ر کـمهـگه و پـ وایه له ئاینده ره نگه سیستمـکی باشتر له دیموکراسی په یدا بـت یه کـک بـت له دا هـنانه کانی مرـقـایه تی “

به نام فرانسیس فوکـیاما پـ وایه “دیموکراسی لیبرالی کـتایی مـژوهه، به پله ی یه ک له سه ر ئازادی تا ک و بازای ئازاد وه ستاوه، سنور یان چوارچـوه یه کی له بهرده م ئومـد و گه شه ی ئایدیای مرـقـدانا، هه یج ههـبـژاردیه کی له وه باشتری له بهده م مرـقـایه تی نه هـشتـته له ساـی 1992 تیـری فـکـیاما له سه ر “کـتایی مـژوو و مرـقی کـتایی” ده نگه دایه وه، ئاماژه به وه ده کات کـتایی شهـی سارد وای کرد ئایدیـلـژییای دیموکراسی لیبرالی سه ربکه وـ به سه ر ئایدیـلـژییا سیاسیه کانی تر، پـ وابوو ئه م سه رکه وتنه ی ئایدیـلـژییا یه ش له سه ر ئاستی چیهان زیاتر فکری وه ک له وه ی پراکتیکی بـت.

له نهوان ئه م دوو ئاراسته فیکرییه گرنگه بگهـنه وه بـ فه لسه فه ی

هیگ ، له نوان دوو قوتابخانهی جیاواز بهیهك ، له نوان ئالان بادی و فكهیا ، ئاراسته فیکری بادی له سهر دیموکراسی ده مانگهر ئهوه به لایه نکی فهلسه فی هیگ له سهر “ تیز و ئه نتی تیز و سه نتی تیز ” دیموکراسی وه کو تیز پاشان ئه نتی دیموکراسی له که تاییدا سه نتی تیز کی نوکی دروست ده بێت ، بهوهی که ده لێت ههنگه له ئاینده سیستم کی باشتر له دیموکراسی پهیدا بێت ئه ویش به یه که له داهه نانه کانی مره قایه تی بگهر تهوه ، به نام ئاراسته فیکری فكهیا ما که تایی مژوو ئه مه تیز رکی هیگ یه ، هه گه مژوو به سهر سه جهر دابهش ده کات ، له وانه (ئه رگینا ، تیزری ، فهلسه فی) هیگ پێ وابوو که زنجیره ی رووداوه مژوویه کان به که تایی ناگه ن ، به کو پێویسته دهستکه و ته کانی که مه گه ئازاد یخوازه کان بگاته که تایی ، که ئه مره نونه رایه تی چیهان ده که ن ئه وه یش مه بهستی ئه و که مه گه ی دیموکراسی لیبراله . به پی ئه م تیز ره ی هیگ بێت دیموکراسی لیبرال هه موو ئه و ب شایانه ی که خواسته کی ناعه قانی بوو پێ کرد تهوه . ئاله م خا هه دا فكهیا ما له گه ئاراسته ی فهلسه فی هیگ دا یه کده گرنه وه .

فه یله سوفی پێ نانی ئه فلاتن ره فزی دیموکراسی ئه تنی ده کرد ، له سهر بنه مای ئه وه ی ئه م جه ره له دیموکراسیه ته له و که مه گانه ی که ئه نارکیزمن ناتوانن له بهرژه وه ندی گشتی و یه که پارچه ی ناوخای بپارزن ، پێ وایه دیموکراسی ئه تنی گوزارشت له خانه وه دایه ک زیاتر له سیستم کی سیاسی ده کات “

له که ته به که ی (ئه لیکس دی تکه ف) به ناوی (دیموکراسی له ئه م ریکا) ، له سه ده ی نهم زده ، تکه ف قسه له سهر دیموکراسی له ئه مه ریکا ده کات که جه ن خه شگوزه رانی و به خته وه ری دروست کردوه و گه شه به که مه گه ده دات. سه ره تا تکه فیل هه و ده دات خو ننده وه یه کی تازه به دیموکراسی له که مه گه یه کی دیموکراسی لیبرال بکات ، له روانگی ئه و ، داد پهروه ری که مه لایه تی یه که که له پرنسیپه کانی دیموکراسی ، ئه گهر داد پهروه ری نه بێت ، هیه مانایه ک به دیموکراسیش نابێت ، جگه له داد پهروه ری فیکری و ئابوری ، چونکه داد پهروه ی که مه لایه تی سهروه ری و که رامه ت به که مه گه دروست ده کات ، له هه مانکاتدا داد پهروه ری که مه لایه تی خه شگوزار نیه کی ئابوریش به یه کسانی به تاکه کان فره اهم ده کات. ههروه ها ده “ ناتوانی ئازادی بونیاد بنه ی ئه گهر یه کسانی نه به ” به یه ئه مه جه وه ره ی فیکری ئه لیکس (دی تکه ف) له سه باره ت به دیموکراسی .

ئه گهر سه یری ته زه که ی “ ره چر سکرته ن ” فه یله سوفی به ریتانی پارخه واز بکه ین ، ئه و به چون کی دیکه مان ده ست ده که وێت ئه و له ئارته کل کی

به ناوی (سنوری دیموکراسی) بـاوکردو تـو و که تـیدا ئاماژه بـ سهره تا کانی بنه مای دیموکراسی ده کات و ئه و ده سته و ته بـ پر تستانه کان له بهریتانیا ده گه نـته و ده تـ که لتوری پر تستانی زیاتر له که لتوری ئیسلام له گه دیموکراسی ده گونجـتـ.

ئهم وتاره ی رـچر کـمه نـ شیکردنه وه هـده گرت که ده توانرت له سهر کـمه گه ی عـراقی به گشتی و ههرـمی کوردستان به نمونه جـبه جـ بکرت، پـموایه بنه ماو پرنسیپه سهره کییه کانی دیموکراسی ئه و کاته ده چه سپـت که ده و تـکی عه لمانیت هه بـت، دیموکراسی ده رها و یشته یه کی گرنگه له ده رها و یشته کانی عه لمانیه ت، دیموکراسی جـومگه یه کی گرنگی عه لمانیه ته، یه کـک له مهرجه کانی دیموکراسی عه لمانیه ته، به مـام مهرج نیه هه مو عه لمانیه تـک دیموکراسی بـت، بـم مـام مهرجه هه مو سیسته مـکی دیموکراسی عه لمانی بـت. بـ نمونه "کـم نیسته کان و فاشیسته کان و که مالیسته کان" ئه مانه هه مویان عه لمانی بون بـم دیموکراسی نه بون.

جـن دیوی فه یله سوفی ئه مهریکی پـ وایه "دیموکراسی پهروه رده یی شـوازـکه له شـوازه کانی چـنیه تی هـفتارکردنی مرـف له ژبانی رـژانه و تـکه بـبوون له گه ده و روبه رو و ئاـوگـرکردنی بیروا، به لای ئه و دیموکراسی ته نیا سیسته مـکی سیاسیه نیه، گرنگی دانی جـن دیوی به دیموکراسی پهروه رده ی بـ و ابوونی عه به سی و یان به خـرای نه بوو، به بـکو بـ و ابوونـکی کرداری بوو، چونکه پـ و ابوو ئهم شـوازه له دیموکراسیه ته گره نـتی بوژانه وه و پـشکه وتنی نه وه کانی داها توومانه ."

مارکس پـ وایه " دروستبوونی فه رمانـ وایه کی دیموکراسی له کـمه گه یه کی سهرمایه داری کارـکی مه حـه، چونکه دیموکراسی مهرجدار به ترانسفـرمانسیـنه له بنه ما کانی کـمه گه، ههروه ها پـکه نانی هه موو ئه و بزووتنه وانیه له پـناو یه کسانی سیاسی و گشتانندی مافی ده نگدان به هه نگاوـکی پـزه تیف داده نـ، به مـام مارکس له و بـوه یه دایه که توانای ئازدیخوازی دیاریکراوه چونکه په یوه سته به جیاوازی چینایه تی، و ئه و بهر به ستانه ی که ئهم جیاوازی یانه دروستیان ده کات، له هه موو کایه کانی سیاسی و کـمه لایه تی و ئابووری، به لای مارکس هه بـژاردن ناتوانـ چاره نوی ده و تـه دیاری بکات "

پـرگن هبرماس یه کـک بو له دا کـکیکاری دیموکراسی به تایبه تی راوـژکاری و دژی هه مو دیارده یه کی ناعه قـانی له فیکری سیاسی بو، به لای ئه و کـمه گای هاوچه رخ له سهر سـ بنه مایه که ئـخلاقیاتـی

F%D9%8A%D9%85%D9%82%D8%B1%D8%A7%D8%B7%D9%8A%D8%A9 -
%D8%A7%D9%84%D8%AD%D9%82%D9%8A%D9%82%D9%8A-%D9%84%D9%8A%D8%B3-
/%D9%81%D9%8A-%D8%B5%D9%86%D8%A7%D8%AF%D9%8A

-تهانى صلاح ، الديمقراگيه فى عيون المفكرين الفلاسفه ، الاهرام ،
الخميس 9 من رجب 1435 هـ 8 مايو 2014 السنه 138 العدد 46539.

Alain Touraine ,Qu'est-ce que la démocratie? Paris: Fayard,
1994, 297 p

Alain Badiou: élections, piège à cons? France 2, "Avant-
premières" 01/03/2012

▪ د. ماهر الشريف ، فوكوياما و "نهايه " الديمقراگيه
الليبراليه، حزب الشعب الفلسگينى ، 3/12/2017
<http://ramdane.marocprof.net/post/111960>

MARIA JOSÉ VILLAVARDE, La democracia en América:
bicentenario de Tocqueville,
https://elpais.com/diario/2005/12/26/opinion/1135551610_850215.html

، التربيه و الديمقراگيه جون ديوى نموژجا - مغرس (مغرب
برس) موقع مغربى يقدم خدمه فريده لـاخبار ، 31/08/2013.
حسانى محمد

<https://journals.openedition.org/philosophique/891>